

Павлюченко Пелагея Григорівна,
народна артистка України,
професор кафедри народнохорового мистецтва та фольклору
Київського національного університету культури і мистецтв

Шнуренко Тетяна Валентинівна,
викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору
Київського національного університету культури і мистецтв
shnurenkotanya@ukr.net

ПІСНІ ПОДІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Мета дослідження – виокремити характерні риси ментальності українців Поділля; на прикладі пісень з репертуару Явдохи Зуїхи висвітлити взаємовплив ментальності та народної творчості, розкрити роль і місце культури регіону в національній культурі. **Методологія дослідження.** Значну роль в осмисленні проблеми взаємовпливу української ментальності та народної творчості відіграє міждисциплінарний підхід, за допомогою якого здійснюється аналіз заявленої проблеми з залученням наукових доробків культурології, мистецтвознавства, етнології, теорії та практики виконавського мистецтва, психології. Теоретико-методологічним фундаментом роботи є: філософсько-антропологічний підхід, який орієнтує на філософсько-антропологічну інтерпретацію соціокультурних форм духовного життя населення території – культурного регіону; історико-культурний підхід, який передбачає об'єктивне ставлення до накопичення первинних даних, висвітлення суспільно-політичних умов, що дає змогу розкрити феномен регіональної культури в її динаміці; системний підхід, який передбачає динамічну єдність регіональних культурних процесів, визначає осмислення регіональної культури як системи вищої складності, що саморозвивається та саморегулюється. У роботі також використаний один із засадничих культурологічних методів – біографічний, який дав змогу відтворити культурну площину, у якій формувалося та протікало життя відомої української виконавиці народних пісень Явдохи Зуїхи. **Наукова новизна дослідження.** Уперше розглядаються пісні з репертуару Явдохи Зуїхи у контексті проблеми взаємовпливу української ментальності та народної творчості. **Висновки.** Регіональна культура взагалі й подільська зокрема, це самобутній соціокультурний феномен, який має свій географічний і часовий простір, своєрідну єдність етнічних і національних духовних характеристик, що виявляє себе у схожості традицій, стійкості генетичних і комунікативних культурних зразків, близькості релігійно-філософських, етичних та естетичних світоглядних засад, у яких реалізується потреба члена регіонального співтовариства в його самоідентифікації та самоактуалізації, сутністю яких є прагнення до єдності, гармонії як з самим собою, так і з усім світом. Найхарактерніші риси ментальності українців Поділля – індивідуалізм, гумор, доброзичливість, миролюбність, щедрість, гостинність, музикальність, працьовитість, кордоцентризм, чутливість, емпатія, любов до природи, яскрава обрядовість, естетичність народного побуту. Усі ці риси яскраво відбиті у піснях з репертуару Явдохи Зуїхи. Знання культури кожного окремого регіону є неодмінною умовою формування національної самосвідомості, оскільки кожен окремий регіон має не тільки зовнішні кордони і свою, притаманну йому структуру, а й є відбиттям духовного світу особистості.

Ключові слова: ментальність, творча діяльність, народні пісні Подільського регіону України, Явдоха Зуїха.

Павлюченко Пелагея Григорьевна, народная артистка Украины, профессор кафедры народнохорового искусства и фольклора Киевского национального университета культуры и искусств; Шнуренко Татьяна Валентиновна, преподаватель кафедры народно хорового искусства и фольклора Киевского национального университета культуры и искусств

Песни Подолья в контексте проблемы взаимовлияния украинской ментальности и народного творчества

Цель работы – выделить характерные черты ментальности украинцев Подолья; на примере песен из репертуара Явдохи Зуихи показать взаимовлияние ментальности и народного творчества,

раскрыть роль и место культуры региона в национальной культуре. **Методология исследования.** Значительную роль в осмыслении проблемы взаимовлияния украинской ментальности и народного творчества играет междисциплинарный подход, с помощью которого осуществляется анализ заявленной проблемы с привлечением научных работ в области культурологии, искусствоведения, этнологии, теории и практики исполнительского искусства, психологии. Теоретико-методологическим фундаментом работы являются: философско-антропологический подход, который ориентирует на философско-антропологическую интерпретацию социокультурных форм духовной жизни культурного региона; историко-культурный подход, предусматривающий объективное отношение к накоплению первичных данных, освещение общественно-политических условий, позволяющий раскрыть феномен региональной культуры в ее динамике; системный подход, который предусматривает динамическое единство региональных культурных процессов, определяет осмысление региональной культуры как системы высшей сложности, саморазвивающейся и саморегулирующейся. В работе также использован один из основных культурологических методов – биографический, который позволил воссоздать культурную плоскость, в которой формировалась и протекала жизнь известной украинской исполнительницы народных песен Явдохи Зуихи. **Научная новизна исследования.** Впервые рассматриваются песни из репертуара Явдохи Зуихи в контексте проблемы взаимовлияния украинской ментальности и народного творчества. **Выводы.** Региональная культура вообще и подольская в частности, это самобытный социокультурный феномен, имеющий свое географическое и временное пространство, своеобразное единство этнических и национальных духовных характеристик, которые проявляются в схожести традиций, устойчивости генетических и коммуникативных культурных образцов, в близости религиозно-философских, этических и эстетических мировоззренческих основ, в которых реализуется потребность члена регионального сообщества в его самоидентификации и самоактуализации, сущностью которых является стремление к единству, гармонии как с самим собой, так и со всем миром. Наиболее характерные черты ментальности украинцев Подолья – индивидуализм, юмор, доброжелательность, миролюбие, щедрость, гостеприимство, музыкальность, трудолюбие, кордоцентризм, чувствительность, эмпатия, любовь к природе, яркая обрядность, эстетичность народного быта. Все эти черты ярко отражены в песнях из репертуара Явдохи Зуихи. Знание культуры каждого отдельного региона является непременным условием формирования национального самосознания, поскольку каждый отдельный регион имеет не только внешние границы и свою, присущую ему структуру, но и является отражением духовного мира личности.

Ключевые слова: ментальность, творческая деятельность, народные песни Подольского региона Украины, Явдоха Зуиха.

Pavlyuchenko Pelageya, Honoured Artist of Ukraine, Professor of the Folk-art and Folklore Department Kyiv National University of Culture and Arts; Shnurenko Tatiana, Lecturer of the Folk-art and Folklore Department Kyiv National University of Culture and Arts

Podillya songs in the context of mentality and ukrainian folk arts interaction

Purpose of Article is to highlight the characteristic features of Ukrainian Podil's mentality on the basis of Yavdokha Zuykha's oeuvre, in particular, the repertoire of the artist, to reveal the mutual influence of mentality and folk art as well as role and place of the region's culture in terms of the national one. **Methodology.** A multidisciplinary approach plays a prominent role in the understanding the problem of mutual influence of the Ukrainian mentality and folk art, through which the analysis of the claimed problem is carried out with the involvement of scientific developments in the field of cultural studies, art history, ethnology, theory and practice of performing arts, and psychology. The theoretical and methodological foundation of the work is: the philosophical-anthropological approach which focuses on the philosophical and anthropological interpretation of the socio-cultural forms of the spiritual life of the cultural region; historical and cultural method which provides for an objective attitude to the accumulation of primary data, coverage of socio-political conditions that allows to reveal the phenomenon of the local culture in its dynamics; a systematic approach that provides for the dynamic unity of regional cultural processes, determines the comprehension of regional culture as a system of higher complexity, self-developing and self-regulating. The article used one of the primary cultural methods - biographical, that allowed recreating the cultural plane in which the life of the famous Ukrainian performer of folk songs Yavdokha Zuykha was formed and proceeded. **Scientific novelty.** For the first time songs from Yavdokha Zuykha's repertoire are analyzed in the context of the problem of mutual influence of the Ukrainian mentality and folk art. **Conclusions.** Regional culture in general and Podil's one, in particular, are a distinctive socio-cultural phenomenon. Regional culture has its geographical and temporal space, a unique unity of ethnic and national spiritual characteristics. The mentioned characteristics manifest themselves in the similarity of traditions, the stability of genetic and communicative cultural patterns, the proximity of religious-philosophical, ethical and

aesthetic ideological foundations. The essence of the local community is reflected within the desire for unity, harmony with oneself, and with the whole world, is realized. The most characteristic features of the mentality of Ukrainians in Podil are individualism, humor, benevolence, peacefulness, generosity, hospitality, musicality, diligence, cordocentrism, sensitivity, empathy, love for nature, bright rites, aesthetics of folk life. The particular features are strikingly reflected in songs from the repertoire of Yavdokha Zuykha. Knowledge of the individual region's culture is an indispensable condition for the formation of national consciousness since each separate region has not only external borders and its own structure but also reflects the spiritual world of the individual. A person is the center of the cultural space of a region.

Key words: mentality, creative activity, folk songs of the Podilsky region of Ukraine, Yavdokha Zuykha.

Актуальність теми дослідження. Розглядаючи історію культури України, не можна оминати вивчення та аналізу мистецтва, зокрема скарбниць народного мистецтва її регіонів. Розвиток регіональної культури обумовлений географічним простором, конкретним для кожного регіону. При цьому, геопростір виступає як першопричина і одночасно як постійно діюча умова формування культурних процесів певної території. Як відомо, цілісність культури постає як єдність у багатоманітному, і тільки завдяки усім її складовим частинам. У даному випадку єдність регіонів може поставати як ціле, водночас розуміння окремого (одиночного) є запорукою зміцнення цілого. Вивчення особливостей регіональної культури через одну з головних ознак буття – творчість, а також прагнень українців, сподівань, надій, мрій, що своєю чергою детерміновані географічними, економічними, соціальними особливостями території, сприятиме поглибленому розумінню способу буття українців у тому чи іншому регіоні, своєрідності мислення, ментальності. Регіональна культура як така має надзвичайно багатодисциплінарну історіографічну традицію, водночас доводиться констатувати, що питання регіональної культури не знаходили у попередні часи гідного висвітлення, а опис подій мав яскраво виражену ідеологічну спрямованість. Неупереджено культуру регіонів України стали активно вивчати з об'єктивних причин лише за часів незалежності, і, незважаючи на появу значної кількості праць з проблем регіоніки за останні роки, слід зауважити, що ці дослідження не вичерпують усіх питань, залишаючи певні лакуни, що потребують заповнення. Зокрема, це стосується Подільського регіону України: попри наявність наукових розвідок, присвячених аналізу розвитку та функціонування мистецьких закладів та заходів, а також вивченню життя та творчості видатних діячів – вихідців цього регіону, залишається недостатньо вивченим коло питань, зокрема – ментальна особливість українців Поділля, а також взаємовплив ментальності та творчої діяльності, чим і було зумовлено звернення до обраної теми.

Мета роботи: виокремити характерні риси менталітету українців Поділля; на прикладі пісень з репертуару Явдохи Зуїхи, висвітлити взаємовплив ментальності та народної творчості, розкрити роль і місце культури регіону в національній культурі.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню питання особливостей української ментальності присвячені роботи таких теоретиків як О. Донченко, П. Гнатенко, Н. Горбенко, І. Грабовська, М. Грушевський, М. Кисельов, М. Костомаров, Л. Костюк, С. Кримський, Н. Макаренко, М. Максимович, Я. Маркович, І. Мірчук, Л. Осадча, В. Погрібна, Г. Смітюх, Д. Чижевський, В. Янів.

Осмісленню проблематики художньої творчої діяльності, буттєвого статусу мистецтва, його функцій присвячена велика кількість праць, перелік яких у межах даної роботи видається не здійсненим, тому виокремлю лише ті, які в контексті заявленої теми є, на нашу думку, найважливішими. Так, історії культури, зокрема художньої творчості, розвитку мистецтва, українських регіонів присвячено праці І. Бермес, К. Гнидки, М. Долгіх, Р. Дудика, Л. Ігнатової, Л. Кияновської, Т. Мартинюк, Л. Микуланинець, Л. Мороз, І. Рябцевої, О. Яковлевої та ін. При цьому в тому чи іншому контексті культуру Подільського регіону розглядають у своїх працях М. Антошко, Л. Артюх, Т. Бурдейна-Публіка, О. Волосатих, І. Глинський, П. Даценко,

В. Дяченко, О. Климко, В. Наулко, А. Перковський, А. Понамарьов, С. Сегеда, Л. Семенко, К. Шамаєва та ін.

Пісні Поділля та їхні виконавці привертати увагу багатьох збирачів народної творчості. Як зауважують В. Юзвенко, М. Яценко та О. Дей, «з його художніх скарбниць робили фольклорні записи польські поети “української школи” Б. Залеський, С. Гоцинський, Т. Падура, Л. Семенський, народні пісні та інші жанри фольклору Поділля збирали А. Димінський, П. Чубинський, Ч. Нейман, С. Руданський, М. Коцюбинський, народні мелодії записували П. Ніщинський, М. Лисенко, М. Леонтович» [8, 13]. Зокрема, аналізу творчості Явдохи Зуїхи присвячені праці таких дослідників як: Є. Горб, М. Дмитренко, О. Зіневич, Г. Танцюра, В. Юзвенко, М. Яценко. Незважаючи на певну кількість праць, присвячених аналізу культури Подільського регіону, все ж слід констатувати, що не існує робіт щодо аналізу проблеми взаємовпливу української ментальності та народно-пісенної діяльності, зокрема на прикладі народних пісень Поділля. Саме цим фактом і обумовлена актуальність обраної теми даної статті.

Виклад основного матеріалу. Культура кожного регіону унікальна. Унікальність проявляється, з одного боку, в самому існуванні культурних процесів будь-якої території, для яких властиво самопізнання, самовдосконалення, самозбереження і трансляція. З іншого боку, унікальність має яскраво виражені регіональні особливості: географічні, економічні, історичні, соціальні, чим обумовлюється утворення подібних рис в їхніх культурах, специфіка кожної з конкретних регіональних культур: своєрідна єдність етнічних і національних духовних характеристик, що виявляє себе у схожості традицій, стійкості генетичних і контактних культурних зразків, близькості релігійно-філософських та етико-естетичних світоглядних засад, тобто ментальну особливість. Зазначимо, що поняття «менталітет» тлумачиться сучасними науковцями як «сукупність генетично і соціально зумовлених ознак, які властиві певній етнічній спільноті й визначають форми її соціокультурної активності, реагування в тих чи інших ситуаціях» [4, 85]. Як слушно зауважує Н. Горбенко, етнічна ментальність сприймається як етнічний тип свідомого та позасвідомого світовідчуття і світосприймання, що зумовлюють стереотипи поведінки, реакції, оцінки тих чи інших подій, ставлення до навколишнього середовища. Додамо певне уточнення: люди, які проживають на певній території (у певному регіоні) мають свою емоційно-образну систему світобачення та світосприймання, а відтак – особливості душі та серця. Ментальність це система образів, які містяться в основі уявлень індивіда про світ і власне місце у ньому, що визначають вчинки і поведінку людей.

Як відомо, ментальність українців формувалася протягом багатьох століть. Науковці виокремлюють загальні характерні риси українців: індивідуалізм, гумор, доброзичливість, миролюбність, щедрість, гостинність, музикальність, працьовитість, кордоцентризм, чутливість, емпатія, любов до природи, яскрава обрядовість, естетичність народного побуту; анархічний індивідуалізм, проявами якого виступають різноманітні форми опосередкованого прагнення до особистої свободи за умови відсутності організації, стійкості та дисципліни; перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом. Однак не слід забувати і того факту, що на формування менталітету, а відтак і ментальності, українців мало значний вплив геополітичне розташування України, а саме – так би мовити перехрестя її історичних шляхів: Схід – Захід, Північ – Південь, що своєю чергою зумовило поєднання у світогляді українців західної активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної та східної пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини, ментальності. Необхідно також зауважити, що на формування ментальності мала вплив і культурно-етнічна ситуація, адже Україна завжди була багатонаціональною. Не є винятком і Поділля. Так, як відзначає О. Волосатих, «серед мов мешканців Правобережної України переважали українська, польська і російська. Але у плані матеріальних можливостей для задоволення своїх культурних потреб дві останні групи були значно сильніші» [2, 4]. Поліетнічність та

полікультурність, безперечно, відбивалась (й відбивається) на соціокультурному векторі розвитку. Отже, можна говорити про певні ментальні особливості українців в різних регіонах.

Слід зазначити, що Поділля це історико-етнографічний район, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і лівобережного середнього Придністров'я. Він охоплює більшу частину Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та суміжну з ними на півдні частину Чернівецької, на заході частини Івано-Франківської та Львівської областей. В етнографічній літературі Поділля розділяють на Східне, Західне, Буковинське. Як зазначають дослідники, існує декілька версій назви Подільського регіону: «Подоле», «Подол», «Поділля», «Подільська земля», «Подільське воєводство», «Подільська губернія». Власне термін «Поділля» вперше згадується у Литовському літописі 1362 року. Цікаво, що в літописах 1226 року Поділля мало іншу назву – «Пониззя», яке наприкінці XII – на початку XIII ст. називали також «Русью низчою» та «Русью дольною», маючи на увазі нижню (дольну) частину Галицько-Руського князівства [10, 7]. «Назва “Поділля” фігурувала аж до XIX початку XX ст. у різних документах і літературних творах як визначення географічно-територіальної одиниці української землі. Наприклад, про події в кінці XIV першій половині XV ст. розповідала “Повість о Подольской землі” із Супрального літопису. Б. Хмельницький у промові на раді старшин у Чигирині 1657 р. зазначав, що йому вдалося визволити з-під шляхетського ярма Волинь, Покуття, Поділля та Полісся. Відповідно давнє і побутованя похідного від назви цього краю найменування його жителів подоляни, подоляки» [7]. Як зазначає С. Макарчук, Поділля заселяли в давнину слов'янські племена тиверців і уличів, які ввійшли до Київського князівства. Після занепаду княжо-української державності у другій половині XIV ст., Поділля захопила феодална Литва. Згодом спочатку Західне (1430), а після Люблінської унії (1569) і Східне Поділля потрапило під владу Польщі. Неодноразово різні частини південно-подністровського Поділля окупували турецько-османські загарбники. Під час першого (1772) і другого (1793) поділів Польщі Західне Поділля зайняла Австрія, а Східне разом з Правобережною Україною було приєднане до Російської імперії. Зі встановленням на Поділлі радянської влади Подільська губернія була скасована, а на її території утворені області: 1932 р. – Вінницька, 1937 р. – Хмельницька, 1939 р. – Тернопільська» [10, 7].

Цікавий факт: як стверджує А. Пономарьов, вивчення Поділля розпочалося ще у XV ст. Перші історичні, географічні й топографічні дані, датовані 1434 р., про Поділля містяться в роботах польських авторів XV-XVI ст. – Я. Длугоша, М. Кромера, М. Стрийковського, М. Меховіти. Важливі відомості про населення Поділля, його заняття та побут містяться в нотатках іноземців, які побували на теренах України в другій половині XVI ст.: Фульвіо Руджієрі, Блеза де Віженера, Ієроніма Ліппомано, Алессандро Гваньїні, Джованні Ботеро. Географічно-етнографічні відомості про Поділля містять також історико-літературні пам'ятки XVII ст.: записки Ульріха фон Вердума, турецького мандрівника Евлія Челебі, а також анонімний «Загальний та ґрунтовний опис Польського королівства й особливо Поділля, так званої України», виданий у Нюрнберзі 1672 р. [10, 14-15].

Не зупиняючись докладно на висвітленні історії вивчення Подільського регіону, зауважу, що його самобутність цікавила дослідників в усі часи. Так, у другій половині XIX на початку XX ст. історією Подільського краю зацікавились визначні діячі українського аціонального відродження М. Костомаров, П. Куліш, М. Максимович, М. Драгоманов та О. Єфименко.

Не можна не погодитися з С. Макарчуком у тому, що за етнографічними параметрами Поділля один з найколеритніших і найсвоєрідніших районів України. Не випадково Леся Українка писала про цей край: «Красо України, Подолля! / Розкинулось мило, недбало! / Здається, що зроду недоля, / Що горе тебе не знавало! ...» [6]. Краса його природи, багатство і розмаїття традиційної культури жителів,

звичаї та обряди з елементами архаїки не могли не сприяти й появі чарівної пісенної культури, однією з представниць якої є Явдоха Зуїха.

Як пише відомий український фольклорист, етнограф, краєзнавець і педагог Гнат Танцюра (1901-1962), Явдоха Зуїха – Євдокія Микитівна Сивак – народилася у селі Кущинці Гайсинського району Вінницької області 1 березня 1855 р. у кріпацькій сім'ї. Була вона третьою дочкою. Дитячі роки Явдоха провела без материнської ласки. Після смерті матері, «батько передав своїм дітям все, що знав про світ, про людей разом зі своїм гумором і красномовністю» [11, 758]. Незабаром старші сестри Явдохи вийшли заміж, відтак батько залишився господарювати з молодшою дочкою. Про свої дитячі роки Явдоха розповідала: «Я була як гайдамака. Мене бувало всі боялись. Кого треба набити, то воно моїх рук не втече. <...> Хто вигонив ледачого з компанії? – То то я. Хто починав бійку? – То то я. А за що його бити? Я його не люблю, бо він погано співає. <...> Нехай так погано не співає, бо я так не люблю, бо то мене вколе в саме серце. <...> Не одному влетіло від мене. Не раз матері битих нарікали: “Чом тебе, довгоморда, ніхто не вб'є? Чого ти жиєш до сеї пори?” Нічого, думаю, що “довгоморда”, але я йому і всипала, а як спійму, то й ще додам. Отаке-то. Які літа, такий розум. Ще добре, що переросла, а то я не знаю, що з мене було б...» [11, 758].

Незабаром її «атаманування» закінчилось, адже треба було заробляти на життя. Малолітньою вона служила нянькою, пізніше ходила на заробітки поденно, а як піросла, то пішла на служіння до пана Равського, у домі якого, до речі, вивчила польську мову, навчилась польських пісень, байок та приказок. Була Явдоха «здорова, жвава й весела дівчина. Мала гостру пам'ять, дуже швидко все сприймала і надовго запам'ятовувала» [11, 758]. Протягом майже всього життя вимушена була Явдоха ходити на заробітки, набираючись гіркого досвіду, практичних знань, пізнаючи світ та людей. Як вона сама з часом згадувала: «Надивилась і наслужилась, “азнала добра”, навчилась цінити печену бараболу, білу сорочку і вірне словечко» [11, 759]. До речі, Явдоха знала багато пісень про строкарів-наймитів, а у тих піснях було відбито і її життя, і життя таких, як вона.

Оскільки молода жінка була веселою, жартівливою, знала багато пісень, які чудово виконувала, її часто запрошували до розваг, на весілля. «Де Явдоха Сивак, там веселий шум, розкотистий регіт і співи» [11, 760]. Таким само веселим був Данило Дубов, з яким вони разом співали й «кепкували» над іншими. Думала Явдоха, що він посвтає її, тай і він сам про це думав, проте Данилові батьки цього не дозволили, примусивши його одружитися на іншій, котра мала велике придане. «Після Данилового весілля особливо сумно стало Явдосі. Сиділа сама вдома, господарювала й думала без кінця», забути Данила було важко [11, 760]. Напевно, саме тому любила Явдоха пісні про розлуку, й найбільше – «Ой летіла зозуленька через гай кюючи». Заміж Явдоха вийшла у 28 років за «бідного хлопця Василя Олійника із сусіднього села Гнатівки. Не приходилось довго думати, бо більше сватаців не було» [11, 761]. Важко було молодій жінці призвичаїтись до мовчазного чоловіка і сварливої свекрухи. Догодити обом було важко, Явдоха мовчки плакала, роблячи справи, та й співала. Але й співати їй свекруха не дозволяла. До усього цього додавалося ще й те, що чоловік її був ледащим, а «до чарочки охочим. <...> Одне було добре: стара любила дітей і допомагала їх доглядати. А було їх у Явдохи четверо» [11, 762]. Овдовіла Явдоха у 51 рік, дітям стала не потрібна й вимушена була за три роки по смерті чоловіка знов вийти заміж за 78-річного діда з сусіднього села Зятківці, у родині якого знов «все терпіла, все робила, як чорний віл» [11, 765]. Восени 1919 р. Явдоха знов овдовіла. Діти відмовились її брати, отже, вона залишилась жити сама.

Як згадує Г. Танцюра, який познайомився із Явдохою 1918 року, вона очаровувала своєю добродушністю та щирістю. Мова її була барвіста, насичена гострими та влучними метафорами, якими вона вільно пересипала та гралася. «Порівняння – дотепні, часом їдкі, саркастичні – перепліталися з прислів'ями,

поговірками, цитатами з пісень, казок, яких, здавалося, було в неї невичерпне джерело, звідки вона щоразу брала до речі й використовувала з смаком. <...> Живий колоритний гумор приваблював і викликав сміх. Хай буде який тяжкий настрій, треба лише побути з нею якийсь час, і все забувалось. Її не можна було не любити» [11, 767].

Наразі, повертаючись до проблеми взаємовпливу ментальності та художньої творчої діяльності, відзначу, що серед характерних рис українців науковці виокремлюють (як вже зазначалось) творчий індивідуалізм, волелюбність, гумор, кордоцентризм. Спробуємо проаналізувати ці риси, спираючись на пісні з репертуару Явдохи Зуїхи, який, до речі, складався зі 1008 пісень.

Історична боротьба проти насильства, бажання рівності з іншими народами закріпили індивідуалістичні принципи українського народу, які стимулювали волелюбність, прагнення до незалежності, зокрема й особистої незалежності, намагання спиратися лише на себе, здатність та бажання брати на себе відповідальність за вибір і результати своєї діяльності. Безперечно, творчий індивідуалізм це ініціативність, самостійність, наполегливість, уміння володіти і керувати собою. Усе це відбито і в народних піснях. Як приклад, пісні про козаків та козаччину, зокрема, «Максим козак Залізняк», що ушлявлює ватажка, який на чолі війська взяв участь у визвольній війні 1768 р. проти польсько-шляхетського гніту: «Максим козак Залізняк, / Козак-запорожець, / Як виїхав на Україну, / Як та повна рожа. / Зібрав війська сорок тисяч / В місті Жаботині, / Окружили город Умань / У одній годині. / Окружили город Умань, / Наробили шанці, / Накидали в тій годині / Панків-померанців» [9].

Не можна не звернути увагу ще на один аспект – мову, яка є «домівкою буття», за М. Гайдегером. Як зазначає П. Гриценко, подільський говір охоплює південну частину Хмельницької, Вінницької, західні райони Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської областей, майже повністю покриваючи Західне і значну частину Східного Поділля за поділом українських земель у XIV – перш. половині XV ст., значною мірою накладаючись на політико-адміністративні межі пізніших періодів, зокрема на межі губерній XVIII-XIX ст., останнє вказує на можливу залежність діалектного поділу та етнографічно-культурного районування України від адміністративних кордонів [5, 75]. Наразі, повертаючись до пісні про Максима Залізняка, зауважу, що тут козак порівнюється із пишною трояндою – «повна рожа», прославляється його військова майстерність і вправність «У одній годині. / Окружили город Умань, / Наробили шанці, / Накидали в тій годині / Панків-померанців».

Отже, подільському говору властиві регіональні риси, які об'єднують його з іншими українськими південно-західними та південно-східними говорами. За слушним зауваженням П. Гриценка, південна зона подільського говору зазнала східнороманського (молдавського) впливу, північна зона засвідчує зв'язки з волинським говором. «Спільні подільсько-інодіалектні явища зумовлені тісними економічними, культурними зв'язками людності Поділля з сусідніми регіонами. Подільський говір зазнав впливу польських говірок, меншою мірою – тюркомовного населення...» [5, 74]. Звідси й «скорочення» слів, як, наприклад, у пісні «Ой за гаєм зелененьким» «Не мий мені *головоньки* / Не *тра* мені *удівоньки*»; а також своєрідне вживання голосних: «о» на місці «і» *голови* (голівці), *возьмусь* (візьмусь), *сторон* (*сторін*); додавання «дж», замість «г» чи «ч» *джума* (чума), *дженджура* (гінзура), як у пісні «Ой приїхав Дженджура»; додавання «г» або «й» на початку слів – *горати* (орати), *гулиця* (вулиця), *гамбар* (амбар), *йіден*, *йідин* (один) тощо.

Наголошу, що поняття «менталітет», «ментальність» співвідносяться не тільки з світоглядом, а й із символами, комунікативними формами, що виявляються насамперед у мові. Саме у мові завдяки її символічності, метафорично відтворюється, так би мовити множинність світу, зокрема й національне, й особисте. Так в українських піснях, зокрема й у Подільських, часто використовуються слова-метафори: тополя, верба, калина, терен, смерека; голуб, голубка, ластівка,

орел, сокіл, ворон, чайка, при цьому «орел, сокіл вільний, вороний, гордий, крилатий, молодий, сизий, сизокрилий, ясний; голуб / голубка білий, легкий, сизий, воркітливий; лелека білий, одинокий, старий, сумний, чорний; лебідь білий, гордий, дикий, милий; тополя біла, висока, довга, гола, молода, похилена, стара, суха, тонка; калина гарна, червона, яскрава, стигла, хороша та ін.» [12, 38]. Ці слова-символи, слова-метафори зустрічаються у піснях різних жанрів: і у баладах, і у весільних, і в ліричних піснях тощо. І це невипадково. Слова-метафори, слова-символи можна вважати результатом рефлексії українців, духовною формою самосвідомості, що своєрідним чином зафіксована у словах та музиці народних пісень. Як вже зазначали, для українців притаманне прагнення до самопізнання, до усамітнення, вміння цінити внутрішній, духовний світ людини як її справжній світ, що пов'язаний з особистісними якостями. Звідси й велика кількість пісень, присвячених долі людини. Особливо багато таких пісень у репертуарі Явдохи Зуїхи. Тематика цих пісень тісно пов'язана з ментальною рисою українців – кордоцентризмом.

Фундаторами теорії українського кордоцентризму вважають Г. Сковороду, М. Гоголя, П. Юркевича, Т. Шевченка й П. Куліша. У сучасній гуманістиці тема кордоцентризму у різних аспектах піднімалась у працях І. Бичка, Я. Гнатюка, В. Горського, Л. Кияновської, С. Кримського, І. Мірчука, М. Поповича, Н. Хамітова, С. Ярмуся та ін. Як слушно зауважує Я. Гнатюк, «в онтологічному аспекті український кордоцентризм є вчення про укоріненість людини за допомогою серця в істинному бутті. У гносеологічному ракурсі український кордоцентризм є вчення про перевагу духовного досвіду над теоретичною логікою. В антропологічному вимірі український кордоцентризм є концепцією цілісності людської реальності. В аксіологічному тлумаченні український кордоцентризм є вчення, яке зараховує до цінностей любов, а до антицінностей – егоїзм» [3, 10]. Відтак кордоцентризм пов'язаний із сердечним ставленням до природи рідного краю, до землі лагідної, доброї, щедрої, родючої. Рідна природа, рідний край, рідна земля це не абстрактні поняття для українця, а Батьківщина, ненька Україна, до якої є глибокі почуття. У ній радощі й печалі, доля та воля кожного. Кордоцентризм пов'язаний і з поняттям «любов» у всіх гранях розуміння цього слова.

Інша риса української ментальності – гумор. Безперечно, гумор – невід'ємна складова культури будь-якого народу. Саме гумор допомагає людині відпочити від повсякденних праці, турбот, тривоги, повертає сили, бадьорість, навіть надає енергії. Невипадково навіть в історичних піснях іноді зустрічається прохання або й вимога «розвеселити», «розвіяти тугу» чимсь веселим. У репертуарі Явдохи Зуїхи таких пісень доволі багато. Це й «Дуб на дуба похилився», й «Колись така правда була», й «Ой що ж то за шум учинився, гей!», й «Болить мене голова», й «Не боюся ні пана» та багато ін.

Слід зазначити, що українські ментальні риси яскраво відбиті у весільних піснях. Не виняток і пісні Поділля. Так, передвесільний цикл обрядовості був пов'язаний із досягненням згоди двох родин на шлюб молодих, що передбачало, згідно традиції Поділля, триразову зустріч батьків наречених за участю спеціальних посередників – двох старостів, боярина та свахи. Як відзначає дослідник обрядовості Поділля В. Борисенко, у першій зустрічі найчастіше брали участь тільки старости. «Вона мала у подолян кілька назв: на Вінниччині – “старости”, “сватання”, “могорич”, “договір”, на Хмельниччині й Тернопільщині – “сватання”, “слово”, “словини»» [1, 218]. Сватати дівчину йшли переважно два старости з хлібом та пляшкою, у деяких районах тільки з хлібом. Через певний час після сватання батьки молодого запрошували родину дівчини на оглядини майбутнього господарства дочки, на яких батьки молодого прагнули показати свою заможність. Традиційною після оглядин була вечеря, яку влаштовували батьки хлопця майбутнім сватам. Як свідчать етнографи, на вечерю подавали «гишки» (холодець із свинячих ніг), борщ, «бігос» (капуста с салом і ковбасками), голубці, молочну кашу. Після вечері господар дому давав сватам по калачу [1, 218]. У репертуарі Явдохи Зуїхи з цього приводу є така пісня: «Ійте капусту

ложками, / В нас капуста діжками, / В нас капуста родила, / Миколова ненька садила, / Квартою поливала, / Бо гостей сподівалась» [9].

Урочистим скріпленням згоди обох сторін на шлюб молодих були заручини, які в різних районах Поділля називали: «сватання», «слово», «заручини». Найбільш поширене було останнє «визначення», адже воно відбивало обрядове дійство, під час якого відбувалося з'єднання рук. Слід підкреслити, що, на відміну від сватання та оглядин, заручини супроводжувались обрядовими піснями. На весілля родину запрошували молода з дружками та молодий з боярами («буярами» у піснях Явдохи Зуїхи). Не зупиняючись на описі подробиць весільного обряду, зазначимо, що, ходячи по селу, дружки співали весільних пісень. У репертуарі Зуїхи їх доволі багато, зокрема є така: «А в городі грушка, / Там ходить старша дружка, / Хусточку в руках носить, / До вечері буяр просить» [9]. Молодий з боярами також ходив з калачами по селу і запрошував на весілля свій рід.

Головним обрядовим хлібом на весіллі був коровай, його випікали свати з обох боків: «Піч наша регоче, / Короваю хоче. / Челюсті усміхаються, / Короваю сподіваються» [9]. Місити і випікати коровай могли тільки ті жінки, які виходили заміж один раз і жили в злагоді зі своїми чоловіками. Ще один весільний обрядовий звичай «відбитий» у піснях Явдохи Зуїхи – покривання молодої, який відбувався у домі молодої. Правда, як відзначають дослідники, на Поділлі він найчастіше відбувався в домі молодого, що «є явищем пізнішого походження, ... не характерний для більшості районів України...» [1, 226]. Слід підкреслити, що у піснях Зуїхи цей обряд відбувається якраз у домі молодої: «Я тебе, сестрице, покриваю, / Щастям, здоров'ям наділяю. / Щоб ти була здорова, як вода, / Щоб ти була багата, як земля, / Щоб ти була весела, як весна» [9].

Як пише В. Борисенко, коли молода від'їжджала до свекрухи, то за воротами свого дома вона розламувала над головою калач, половину якого віддавала матері, а іншу – брала з собою. Свекруха ж зустрічала молодих двома хлібинами, обмінювалась ними з невісткою і запрошувала її до хати. Невістка застеляла своїми ряднами ліжко в хаті, вішала на кілок рушники, а стіл застеляла принесеною скатертиною. У репертуарі Зуїхи з цієї нагоди, зокрема, є пісня з такими словами: «А в коморі жостір, / Готуй, мати, постіль, / Сімсот подушок пухових, / Сімсот ряденець шовкових, / І бодню, і скриню, / І Наталку-господиню» [9].

Отже, можна стверджувати, що народна пісня – це відбиття ментальності народу: його уявлень про стосунки між людьми, як в громаді, так і у родині, уявлення про належне та справедливе / несправедливе, а також відбиття бажань та прагнень, це реалізація у творчості так би мовити простору між настановами свідомості, рефлексією та діями людини, що виражаються у вкорінених способах, формах та нормах життєдіяльності.

Особливість кожного регіону визначається включенням тих чи тих іноетнічних компонентів. Відтак регіональна культура взагалі й подільська зокрема, це самобутній соціокультурний феномен, який має свій географічний і часовий простір, своєрідну єдність етнічних і національних духовних характеристик, що виявляє себе у схожості традицій, стійкості генетичних і контактних культурних зразків, близькості релігійно-філософських та етикоестетичних світоглядних засад, у якому реалізується потреба члена регіонального співтовариства в його самоідентифікації та самоактуалізації, сутністю яких є прагнення до єдності, гармонії як з самим собою, так і з усім світом. Найяскравіше цей фактор прослідковується у баладах, історичних піснях та лірико-побутових. Безперечно, знання культури кожного окремого регіону є неодмінною умовою формування національної самосвідомості, оскільки кожен окремий регіон має не тільки зовнішні кордони і свою, притаманну йому структуру, а й є відбиттям духовного світу особистості. У центрі культурного простору того чи іншого регіону завжди перебуває людина. Саме від її зусиль залежить сьогоднішня і майбутня культура України як національного надбання.

Примітки

1. Слід відрізнити поняття «менталітет» та «ментальність», хоча, безперечно, вони пов'язані між собою. Менталітет це деяка інтегративна характеристика спільноти людей з певною культурою, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їх реагування на нього.
2. Окрім цього 400 прислів'їв і приказок, 156 казок та переказів, 45 загадок і великої кількості іншого фольклорно-етнографічного матеріалу [8, 13].
3. Мається на увазі Померанія – історична область на півдні Балтійського моря, частина якої входила (і входить) у склад Польщі.

Література

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди / В. К. Борисенко // Поділля / [Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Балтурович З. Є. та ін.; гол. ред. Артюх Л. Ф.] – Вінниця : НКЦ Доля, 1994. – С. 217-227.
2. Волосатих О. Ю. Музично-драматичний театр правобережної України першої половини ХІХ століття в контексті міжнаціональних культурних зв'язків і художніх тенденцій епохи : дис. ... канд. мистецтв. : 17.00.03 / Ольга Юріївна Волосатих. – К., 2008 – 223 с.
3. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : Монографія / Я. С. Гнатюк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010 – 184 с.
4. Горбенко Н. В. Відображення особливостей українського менталітету у національній рекламі / Наталія Валеріївна Горбенко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – К. : Міленіум, 2012 № 1 – С. 86-88.
5. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору / П. Ю. Гриценко // Поділля / [Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Балтурович З. Є., та ін.; гол. ред. Артюх Л. Ф.] – Вінниця : НКЦ Доля, 1994. – С. 74-83.
6. Леся Українка Красо України, Подолля! // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/ukrainka/ydn9u.html>
7. Макарчук С. А. Етнографія України / С. А. Макарчук – Львів : «Світ» 2004 // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part5/502.htm
8. Пісенне багатство Явдохи Зуїхи // Пісні Явдохи Зуїхи [Упорядкування, передмова та примітки В. А. Юзвенко, М. Т. Яценка; редакція та упорядкування нотних матеріалів З. І. Василенко; відповідальний редактор О. І. Дей] – К. : Наукова думка, 1968 – С. 8-27.
9. Пісні Явдохи Зуїхи. – К. : Наукова думка, 1965. // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://progidne.com/Українські%20народні>
10. Стаценко Н. С. Етнографічне вивчення Поділля / Н. С. Стаценко // Поділля. Зб. статей. – К. : НКЦ «Доля», 1994 С. 7-33.
11. Танцюра Г. Т. Явдоха зуха (біографічний нарис) / Гнат Трохимович Танцюра // Пісні Явдохи Зуїхи [Упорядкування, передмова та примітки В. А. Юзвенко, М. Т. Яценка; редакція та упорядкування нотних матеріалів З. І. Василенко; відповідальний редактор О. І. Дей] – К. : Наукова думка, 1968 – С. 757-780.
12. Шевченко Л. І. Ментальність у дискурсі інтелектуалізації літературної мови / Л. І. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : зб. ст. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002 – Вип. 5 С. 29-41.

References

1. Borisenko, V. K. (1994). Wedding customs and ceremonies. Vinnitsa : NCC Fate, 1994, 217-227. [In Ukrainian].
2. Volosatih, O. (2008). Musical and Drama Theater of right-bank Ukraine of the first half of the XIX century in the context of interethnic cultural ties and artistic trends of the era. Extended abstract of candidate's thesis. [in Ukrainian].
3. Gnatyuk, Ya. S. (2010). Ukrainian Cordocentrism in the Conflict of Mythologies and Interpretations. Ivano-Frankivsk: Symphony Forte [in Ukrainian].
4. Gorbenko, N. V. (2012). Reflection of the peculiarities of the Ukrainian mentality in the national advertising. Kyiv : Millennium. Bulletin of the State Academy of Leaders of Culture and Arts: Sciences. magazine, 1, 86-88 [in Ukrainian].

5. Gritsenko, P. Y. (1994). The main features dialect of the Podillya Podillya. Collection of articles. Vinnytsya: NCC6 74-83. [in Ukrainian].
6. Lesya Ukrainka Beauty of Ukraine, Podolya! Access mode: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/ukrainka/ydn9u.html> [in Ukrainian].
7. Makarchuk, S. A. (2004). Ethnography of Ukraine. Lviv : Svit. Access mode: [http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part5/502 .htm](http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part5/502.htm) [in Ukrainian].
8. Song riches of Yavdokha Zuykha (1968). Song of Yavdokha Zuykha. [Ordering, introduction and notes V. A Yuzvenko, M. T. Yatsenko; editing and arrangement of sheet music Z. I. Vasilenko; responsible editor O. I. Dey]. K. : Scientific Opinion, 8-27. [in Ukrainian].
9. Yavdokha Zuykha's songs. (1965). K.: Scientific Opinion. Access mode: <http://proridne.com/Ukrainian%20national> [in Ukrainian].
10. Statsenko, N. S. (1994). Ethnographic study of Podillya. Podillya. Collection of articles. K. : NSC "Fate", 7-33. [in Ukrainian].
11. Tancyura, G. T. (1968). Yavdokha Zuykha (biographical sketch). Songs of Yavdokha Zuykha. K.: Naukova dumka, 757-780 [in Ukrainian].
12. Shevchenko, L. I. (2002). Mentality in the Discourse of Intellectualization of the Literary Language. Actual Problems of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice. Collection of articles. K.: Publishing and printing center "Kyiv University", 5, 29-41 [in Ukrainian].